

Галина ВЕСЕЛЬСЬКА

НОВІ ЯВИЩА У ФУНКЦІОНУВАННІ СУРЯДНИХ СПОЛУЧНИКІВ В ОПОВІДАННІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА "САМСОН"

У статті досліджено нові явища в уживанні сурядних сполучників в оповіданні Валерія Шевчука "Самсон" і зафіксовано особливості в їхньому функціонуванні.

У сучасному мовознавстві велику увагу приділяють вивченню граматичних явищ. Серед тих, хто досліджує морфологічний та синтаксичний аспекти української мови, слід назвати І. Р. Вихованця [1], К.Г. Городенську [1; 2; 3], Н.А. Конопленко [4] та ін. Учені аналізують і визначають нові процеси в розвитку мови, які раніше не були об'єктом спеціального вивчення й потребують узагальнення.

Так, донедавна в традиційній граматиці функціонував єдиний погляд на сполучник як окрему службову частину мови, яка об'єднує клас певних засобів зв'язку й слугує для поєднання однорідних членів речення та частин складного речення. Серед сурядних сполучників виділяли єднальні, протиставні та розділові [5, с. 516-518]. У наукових розвідках останніх років сполучники виступають аналітичним класом синтаксичних морфем, що є виразниками різних семантико-синтаксичних відношень [1, с. 346-347]. Отже, мовознавці доповнюють названі розряди сурядних сполучників ще зіставними, градаційними та приєднувальними, а тому визначають нові явища в їхньому вживанні та функціонуванні [1, с. 125].

Фактичними джерелами, які дають ґрунтовний матеріал для фіксації нових процесів у функціонуванні сурядних сполучників у сучасній українській літературній мові, виступають художні твори кінця ХХ – початку ХХІ століть, що містять елементи незвичності.

Сучасна проза відрізняється від прози ХІХ століття, оскільки автори вживають ті засоби, які є характерними для власне українського рівня мовного розвитку. Твори Валерія Шевчука, відомого письменника й есеїста ХХ століття, слугують цінним мовним матеріалом для здійснення різноаспектного аналізу тих мовних явищ, які потребують пояснення в сучасній українській літературній мові.

Характерною особливістю творчостильової манери Валерія Шевчука є використання автором складних синтаксичних конструкцій, що сприяє точному відтворенню оповіді. Кожна одиниця-конструкція в творі може бути

Мовознавство

парцельованою на окремі відрізки, поєднані сурядними сполучниками в ролі виразників різних семантико-синтаксичних відношень. Це дає можливість обґрунтувати нові явища у вживанні та функціонуванні сполучників сурядності. Вони є засобами поєднання предикативних частин у складносурядному реченні та однорідних членів речення, виражаючи при цьому єднальні, протиставні, розділові, зіставні, приєднувальні і градаційні семантико-синтаксичні відношення.

Спробуємо простежити кількісне навантаження сурядних сполучників у творі Валерія Шевчука "Самсон". Серед названих груп, найпоширенішими є єднальні **і, й, та, ні ...ні**. Якщо порівняти функціональне навантаження сполучників, які вживають автори творів інших літературних епох, то цілком очевидно, що їхня роль у кінці ХХ століття значно змінилася.

Для поєднання двох предикативних частин у складносурядному реченні чи однорідних членів В. Шевчук дедалі частіше вживає єднальний сполучник **й**, що є фонетичним варіантом **і** та потісняє його в ужитку, напр.: *Тоді він розмотав свою голову, й волосся сипнуло йому на плечі – воно виросло!* [6, с. 609]; *Зійшли з ганку й подибали через майдан* [6, с. 595]; *Тиснув сильніше, й дерево починало гнутися* [6, с. 590]; *Це там – дерева: верба й калина, осика й грабчак* [6, с. 593]; *Приходять туди кури й лисиці, ящірки й вужі* [6, с. 593]; *Спів і голоси людей, шеліт і шелест, дихання й запах ладану – все ніби знялося вгору й розтало там, біля бань* [5, с. 612]. При цьому сполучник **й** здебільшого виражає семантико-синтаксичні відношення зі значенням послідовності й одночасності. Прозаїк не порушує законів милозвучності української мови, оскільки побудова конструкцій у творі повністю відповідає вимогам евфонії.

Проте засобом поєднання частин у складносурядному реченні та однорідних членів речення виступає також сполучник **і**, функція якого полягає у вираженні єднальних семантико-синтаксичних відношень зі значенням часової послідовності, одночасності дій, процесів, станів та причиново-наслідкового зв'язку, напр.: *Потім сів і збирав зерно* [6, с. 590]; *Стовбури сосен здіймалися навдокіл, і він задивлявся на корони...* [6, с. 591]; *Кликала його дорога, і він поспішав* [6, с. 610]; *Біля хмар, як стерня, і волошкового неба* [6, с. 612]; *Їв мед, і йому ставало зовсім солодко* [6, с. 597]; *... люди ...теж ставали дивні, і їх теж годі було впізнати* [6, с. 612]. Сполучники **і, й** в оповіданні "Самсон" також є засобами поєднання спільних підрядних з'ясувальних частин з опорним дієсловом у головній частині складнопідрядного речення [2, с. 77], напр.: *Бачив, як простукують у їхніх темних тілах ледве видні серця і як п'ють вони дорожню куряву* [6, с. 592]; *Не знав, що чинити й куди йти* [6, с. 603];

Широко функціональним у тексті є сполучник **та**, роль якого полягає насамперед у вираженні єднальних семантико-синтаксичних відношень зі значенням одночасності [2, с. 211-216], напр.: *Він подумав, що блідо-синє – це відчуття цієї осені, її возкий та привільний дух* [6, с. 610]; *Він [малий] співав таким високим та ясним голосом, так чисто й гарно світилося його личко...* [6, с. 606].

Де кілька разів у творі автор уживає єднальний повторюваний сполучник **ні ...ні**, який слугує засобом поєднання однорідних членів речення, напр.: *Плавав у величезній калюжі, в якій теж не було ні барв, ні світла...* [6, с. 602]; *Насправді ж повз ... в незвіданий біл, котрому немає ні початку, ні кінця* [6, с. 603]; *... не ходили ні курка, ні кіт, не було й собаки* [6, с. 603]. В. Шевчук нанизує єднальні повторювані сполучники для створення картини заперечення й повністю виключає можливість існування чогось.

Активно в мові твору функціонує розділовий сполучник **чи ...чи**, що домінує над **або ...або** й обмежує його в ужитку. К. Г. Городенська припускає, що, очевидно, таке часте вживання сполучника **чи ...чи** можна пояснити "... загальною тенденцією до відсвіження, урізноманітнення традиційних наборів виражальних засобів", а також тим, що автори намагаються залучити ті сполучники, які «становлять морфолого-синтаксичну специфіку української мови» [3, с. 8]. Автор уживає **чи ...чи** для того, щоб указати на непевність, сумнівність, чергування та вибірковість дій, процесів і явищ, напр.: *Писар. Чи ходить колись у підводи, чи несе козацю службу...* [6, с. 595]; *... гостро пахла курява дороги, а він повз чи біг, ліз чи мчав, ішов чи купавсь у сірому попелі* [6, с. 603]; *... вони покаталися по тому долину, яким заросла церква, а на них із гуркотом звалилася темна лавина чи хмар, чи поламаних дерев* [6, с. 613]; *Вона відповідала таким же усміхом – чи зі страху, чи хотіла того...* [6, с. 590]. Засвідчено функціонування сполучника **чи** з підсилювальною часткою **а**, унаслідок чого увиразнюється важливість повідомленого, що сприяє наданню градаційного відтінку, напр.: *Кволе й тендітне... починало виспівувати, танцювати а чи жалібно співати* [6, с. 606]; *... тоді можна було посидіти на ганку півдня а чи й більше...* [6, с. 591].

Серед протиставних сполучників у творі домінує **але**, напр.: *... він [велетень] натикався на паркани, бився об дерева, але біг* [6, с. 602]; *... в такі хвили розмотував голову й обмацував: заростала повільно, але все ж заростала* [6, с. 602]; *Пізнав його старожку ходу, але не обертався* [6, с. 610], хоч зафіксовано спорадичне функціонування сполучника тільки в ролі виразника протиставних семантико-синтаксичних відношень, завдяки чому автор акцентує на обмеженості змісту повідомлення та різкому

протиставленні зображуваних подій, напр.: Малий. *...не маю я з ким приятні, туги розлучити, тільки звук я безперестанку на чужині жити* [6, с. 606].

Для художніх творів характерне вживання парцельованих конструкцій, які набули широкого використання в кінці ХХ – початку ХХІ століть.

В. Шевчук використовує парцеляцію як явище сегментного членування речень на окремі відрізки для підкреслення та актуалізації на певній події. У творі засобом виокремлення парцелята здебільшого виступають протиставний сполучник **але** та єднальний **і**, що є засобами поєднання парцельованої сурядної частини в складносурядному реченні чи парцельованих однорідних членів речення з попередніми, напр.: *Не звук, щоб до нього говорили так люб'язно... Але сьогодні, певне, такий уже день...* [6, с. 598]; *Відчував усією душею – у тих писаревих словах був глибший зміст. Але не поспішав...* [6, с. 596]; Пан сотник. *Сильніший за людину й кінь. Але людина кермує й волон, і конем...* [6, с. 592]; *... він спитав і напружився, щоб вислухати правду. Але хлопчєня мовчало* [6, с. 610]; *Іван сів на сіні й пошукав обличчям сонця в небі. Але сонця не було...* [6, с. 607]; *Її тепло й павутиння, яке летить і летить. І обвиває волосся, як дороге прядиво* [6, с. 610]; *Потім він зрозумів, що то не змійки ... І помчав угадувати, яка це трава й зілля* [6, с. 600]. Н. Конопленко констатує, що "... винесення однієї або більше частин за межі єдиного синтаксичного тла здійснюється суто з комунікативним завданням, тому між інтонаційно і семантично розчленованими частинами зберігаються всі попередні відношення і синтаксичні зв'язки, що засвідчує міцність синтаксичної форми за умови відносної асиметрії змісту і форми" [4, с. 54].

З явищем парцеляції тісно пов'язане приєднування. Досить часто відбувається сплутування цих двох понять, хоч приєднування та парцеляція є різними мовознавчими категоріями. Приєднувальна конструкція – це своєрідне доповнення, уточнення до попередньо висловленої думки.

В аналізованому творі широко представлена група приєднувальних сполучників, яку виокремлюють у сучасних наукових студіях [1, с. 125]. Приєднувальні сполучники виступають у ролі виразників приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. В. Шевчук залучає ті сполучники, які функціонують у властивій і невластивій для них функції, тобто вони є виразниками власне-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, а також можуть бути транспонованими зі сфер інших семантико-синтаксичних відношень. Так, власне-приєднувальний сполучник **та й** приєднує другу частину з додатковим змістом до попередньої у складносурядному реченні,

напр.: *Воно співало в такі дні веселіших пісень, які залюбки слухав й Іван, та й люди сміялися, аж за боки бралися* [6, с. 607]; - *Що це за шлях? – спитав він [хлопчик], але згадати не міг. Та й не було сили* [6, с. 605]; *Ішов так, доки доходить до мети, та й мета в нього була одна – знайти хату тієї, що колись прихильно на нього глянула* [6, с. 610]. Серед власне-приєднувальних сполучників автор уживає також сполучник **а ще**, який функціонує переважно в напівприєднувальній ролі й увиразнює приєднувальний компонент, напр.: *Лєвова шкіра пахла сонцем... А ще травною, що зелено коливалася в них перед очима...* [6, с. 594].

В оповіданні засвідчено єдиний випадок, коли сполучник **і** є транспонованим виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень та приєднує повне речення до основного, напр.: *Волосся знову віється за ним, як хоруґва, бо йде він швидко. І сила в ньому знову така, як колись* [6, с. 607].

Отже, автор уживає приєднувальні конструкції з натяком на замовчування інформації, що вказує на перерваність і розірваність думки. Хоч перша частина є логічно завершеною й не потребує доповнення, Валерій Шевчук навмисно вносить у текст елемент додатковості, який має особливе значення. Н. А. Конопленко вказує на факультативність, необов'язковість приєднувальної конструкції, яка є одним із різновидів "стилістичного урізноманітнення текстового тла" [4, с. 91].

У творі Валерія Шевчука "Самсон" широко використовуваною виступає група сполучників, що виражають градаційні семантико-синтаксичні відношення. Кількісний склад їх досі чітко не окреслений. Найбільш частотним у вживанні є сполучник **і навіть**, напр.: *Вже підлазили до нього і навіть тусали...* [6, с. 601]. Автор також уживає сполучник **не так ...як** у ролі власне українського відповідника, що вказує на перехід дії або стану через певну межу [2, с. 160-161], напр.: *Малий. Біда ж мені на чужині, – не так же тій сиротині, як бідній головоньці* [6, с. 606].

Отже, аналіз системи сурядних сполучників в оповіданні Валерія Шевчука "Самсон" довів, що в сучасній прозі засвідчені нові явища в їхньому функціонуванні.

Автор уживає сполучники з метою мелодійної побудови висловлення та повернення в ужиток власне українських засобів поєднання однорідних членів та частин складного речення. Крім вираження власних семантико-синтаксичних відношень, у творі зафіксовано явища переходу деяких сполучників сурядності в сфери інших семантико-синтаксичних відношень. Єднальний сполучник **і** виступає в невластивій для себе функції – виразника приєднувальних семантико-синтаксичних відношень.

Найуживанішими сполучниками є єднальні, розділові та

приєднувальні. Це дає змогу констатувати тенденцію про розширення функціонально-стильових параметрів сурядних сполучників в українській художній прозі кінця ХХ століття.

Література:

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

2. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники / Катерина Городенська. – К.; Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.

3. Городенська К.Г. Функціональні зони сполучників в українській науковій мові / К.Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С.7 – 13.

4. Конопленко Н.А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Конопленко Наталія Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 186 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К., 1969. – 583 с.

6. Шевчук В. Самсон / В. Шевчук // Живиця: Хрестоматія укр. літ. ХХ ст.: У 2 кн. – Кн. 2 / За ред. М. М. Конончука; Упоряд. М. М. Конончук, Н. І. Бондар, Т.І. Конончук; Худож. оформ. О. Д. Варламова. – К.: Твім інтер, 1998. – С. 590 – 613.

Summary. In the article the new phenomena in the usage of the coordinative conjunctions in the story "Samson" by Valeriy Shevchuk are analysed and the peculiarities in their functioning are investigated.

